

F.M. Dostojevskij

Egyptské noci

(přeložila Miluše Zadražilová)

Ruský věstník napovídal ještě ledacos, ale nám se nejvíce ze všeho zalíbily jeho soudy o Puškinovi.

Přesněji řečeno o Egyptských nocích. Už předtím přinesl Ruský věstník o Puškinovi řadu pozoruhodných postřehů; ponechme však teď stranou jeho konečný soud. Říkáme konečný, protože jej vyslovil zřejmě s úmyslem jednou provždy skoncovat s problémem Puškin, který v naší kritice rozvířila nesmrtelná stať p. Dudyškina. Jak už jsme přislíbili v prvních číslech našeho časopisu, pojednáme o celé této záležitosti zvlášť. Nemůžeme si však odpustit pár slov o tom, co soudí Ruský věstník o Egyptských nocích. Jasně z toho vysvítá, jak je kovaný v poezii. Jen si představte: Egyptské noci označuje za fragment a v nejucelenějším a nejdokonalějším díle naší poezie postrádá celistvost! Vidí v nich "pouhý náznak, motiv, několik bizarních historik, v nichž časem sice cosi matně probleskne, ale nic se nepoddává plnému a jasnému nazírání..."

"Je třeba vynaložit značné úsilí," pokračuje Ruský věstník, "abychom v půvabných verších a podmanivých obrazech tohoto dílka postihli také nějaké náznaky jeho vnitřního smyslu, jenž by se byl stal dostupný všem, kdyby umělec své díle završil. Umělecký výtvar opravdu nelze spojovat s přízemními svody, jenomže to vyžaduje, aby si myšlenka celku podmanila všechny detaily a naplnila je hlubokým smyslem. Ten démonický kult, žádající si nejceněnějších lidských obětí, ta císařovna s hlavou skloněnou nad pohárem, Kleopatra přivolávající v zajetí svých niterných pudů podsvětní bohy

za svědky své přísahy - to všechno, oděno v maso a krev podmanivých detailů, se mohlo stát zjevením vzdáleného, ponurého světa; myšlenka celku by vládla nad podrobnostmi a zjemnila všechno, co teď vystupuje příliš reliéfně. Kdyby z těchto motivů vzešla tragédie, byla by se mohla stát geniálním výtvozem..." atd. atd.

Mluvíte o tragédii, o rozvinutí toho, jak říkáte, fragmentu... To opravdu nechápete, že se dle umělecky rozvíjet a doplňovat nedá, že by vzniklo něco naprosto jiného, v naprosto jiné formě, snad cosi umělecky stejně silného nebo snad i hodnotnějšího, ale zcela jiného než dnešní Egyptské noci, a že by z nich přitom vyprchalo všechno nynější kouzlo i myšlenka? Puškin stál před úkolem (pokud je vůbec možné, aby své inspiraci předem nějaké úkoly kladl) předvést okamžik římského života, jeden jediný okamžik, ale tak, aby vyvolal co nejúplnější duchovní dojem, aby v několika verších a obrazech vyčerpávajícím způsobem postihl ducha a smysl prchavého okamžiku tehdejšího života tak, aby se podle jediného útržku obrazu dal vytušit a pochopit jeho celek. A také toho dosáhl, a dosáhl toho s uměleckou přesvědčivostí, která nám připadá jako zázrak básnického umění.

Říkáte, že to všechno není oděno v maso a krev podmanivých detailů. Což nevidíte, že barvitost některých detailů uvádí člověka v úžas před uměleckou imaginací básníka? Mnohdy bývají vtěleny v jediný verš, vyjádřený jediným slovem, jediným náznakem, ale tak jednoduše, výstižně a plně, že se navždy vryje do paměti. Dědí se z pokolení na pokolení, přerůstají v pojmenování celého okruhu pojmů; stačilo by však přidat jedinou nadbytečnou podrobnost a celistvý obraz by se nám možná rozpadl před očima. Všechno tu tvoří jediný akord: každý dotek stětce, každý zvuk, dokonce i rytmus a intonace verše - všechno přispívá k celistvosti

dojmu. Nebo se vám snad zachtělo podrobného popisu kostýmů, interiérů, zeměpisného, statistického, etnografického a básnického vyličení Alexandrie, Egypta a Římské říše? Dožadovali jste se snad těchto podrobností? P. Dudyškin by na nich určitě trval.

Ještě něco: Naše slova o dojmu, jakým působí sochy Venuše Medicejské a Venuše Miloské, vás dráždí k smíchu. Připomínali jsme, že v přisemaném, zkaženém srdci roznutí i Venuše Medicejská jediné smyslnost. Jen vysoce mravně vyspělý člověk dokáže nazírat tuto božskou krásu bez rozpaků.

"Venuše Medicejská nebo Venuše Miloská nejsou přece stělesněním vášně, zaznívajících z Kleopatřiných slov," ohrazujete se. "Tyto olympské zjevy jsou svrchovaně cizí, dýše z nich čistý půvab, který je živoucí duší ctnosti. Jsou přímo stělesněním zjemnělého studu, jeho podmanivého tajemství. Dláto, a nejen Peidiovo či Praxitelovo, ale ani sochařů epochy úpadku, nedospívalo nikdy k nejzazším extrémům vášně."

A dále:

"Došla snad někdy Ráchel na scéně k něčemu podobnému Kleopatřině přísaze? Mohla by někde v Evropě nebo v Americe herečka přednést fragment před diváky a bezděčně vyjádřit v hmatatelné podobě všechno, co odkazuje přímo k nejzazším extrémům vášně? Snad pouze v tom případě, že by byla schopna prochnout text přísvitem myšlenky, jež se v nezavrženém fragmentu nemohla plně projevit, že by dokázala rouškou svého umění zahalit tajemství, které nikdy nesmí být obnaženo...?"

Že vám ty "nejzazší extrém vášně" ale nejdou z hlavy! Poslechněte, to si doopravdy myslíte, že kdyby byly sochy Venuše Medicejské a Miloské převezeny

do Moskvy k našim prostoduchým předkům, třeba za časů Alexeje Michajloviče, že by u nich při větší své odušnosti a přímo ztělesněném studu mohly vyvolat jiný než hrubý, ba dokonce smyslný dojem? Nechceme tím říci, že by se tenkrát nenašli lidé s rozvinutým mravním citěním; mluvíme jen obecně o dojmů, jímž by ty německé "modly" na naše praotce působily. Nemáme snad pravdu, tvrdíme-li, že člověk musí dosáhnout značné mravní čistoty a vysokého stupně normálního vývoje, aby mohl tutu božskou krásu nazírat bez rozpaků? Žádná odušnost ji neuchrání před hrubou, dokonce sprostou myšlenkou. Ne, ta díla působí vanešeným, božským dojmem umění právě proto, že jsou díly uměleckými. Skutečnost je v nich přetvořena, neboť prošla uměním, prošla ohněm čistoty, cudné inspirace a uměleckou myšlenkou básníka. To je tajemství umění a každý umělec to ví. Na nepřipravenou, nezralou povahu nebo na povahu neřestnou by ani umění nemohlo plně působit. Čím je duše člověka vytříbenější a dokonalejší, tím hlubší a ryzejší dojem v ní umění vyvolává.

Ještě na něco bychom se vás rádi zeptali. Proč si vlastně myslíte, že Egyptské noci, přestože jsou uměleckým dílem, nemohou jako fragment (tím jste úplně posedlí!) a výraz nejzazších extrémů vášně (zase ty nejzazší extrémy vášně!) vyvolat čistě umělecký dojem, ale naopak dojem pohoršlivý a nepřístojný? Nechcete snad srovnávat Egyptské noci s díly markýse de Sade? Co myslíte tím, že fragmentárnost a nezavršenost nedokázala zahalit rouškou umění tajemství, které nikdy nesmí být obnaženo.

Předně nám řekněte, jaké tajemství se tu obnažuje? Dochází tu vůbec k něčemu takovému? A konečně bychom rádi věděli, zda vůbec Egyptské noci chápete správně a vidíte v nich to, co se v nich vidět má

a co v nich chtě nechtě musí vidět každý, kdo má alespoň trochu smyslu pro poezii a nechá se okouzlit uměním. Podle nás zanechávají v člověku dojem hrůzného děsu, a žádných obnažených "nejzazších extrémů". Jsme nezvratně přesvědčeni, že těmi "nejzazšími extrémů" myslíte cosi ve stylu markýze de Sade a pikantních historek. Že jste ztratili schopnost dívat se na poezii jediným pravým, čistým pohledem. Ty "nejzazší extrémů", k nimž se neustále vracíte, si pak opravdu můžete vykládat jako smyslné pokušení, kdežto my v nich vidíme jediné deformaci lidské přirozenosti, která nabyla úděsných rozměrů a kterou básník zobrazil z takového hlediska (a právě o hledisko tady jde), že rozhodně nemůže působit lechtivým, nýbrž otřesným dojmem. Také Puškinova improvizátora přivítala Severní Palmyra smíchem, když se prostoduše zeptal: "O jakých milencích je tu řeč, perche la grande regina n'aveva molto (velká císařovna jich měla mnoho)". Jeho publikum se totiž skládalo ze znalců a záletníků. Byla jich spousta a spisovatele tu zastupovali dva novináři, jistě taky pořádně protřelí! Škoda, že Puškin nezachytil, jaký dojem v posluchačích improvizace zanechala.

Připomeňme si ji však a ověřme si jej sami na sobě.

Obráz hostiny. Císařovna byla veselá, bavila hosty, pak se náhle hluboce zamyslíla a sklonila hlavu nad zlatým pohárem; všichni zmlkli; rozhostilo se ticho. Přítomní jistě znají svou císařovnu a čekají něco neobvyklého. Jsou jejími otroky; ona sama je představitelkou řádu, který už dávno stojí na vratkých základech. Její příslušníci už ztratili poslední zbytky víry; v naději vidí pouze marný sebeklam; myšlenka pohasíná a pozvolna se vytrácí; božský oheň z ní vyprchal. Společnost se dostala na zcestí, v chladném

zoufalství cítí před sebou propast a je připravena vrhnout se do ní. Život se zalyká bez cíle. Budoucnost nic neslibuje, všechno je si nutno brát od prchavé přítomnosti, život je třeba zaplnit jedině vezdejšími zážitky. Člověku nezbylo než tělo, všichni se vrhají do víru smyslných rozkoší, nedostatek vyšších duchovních dojmů volá po kompenzaci, lidé vydražďují své nervy i tělo vším, co dokáže ještě roznítit jejich smysly. Sebezruďnější zvrácenosti a abnormálnosti pozvolna zavědňují. Mizí dokonce i pud sebezáchovy.

Kleopatra je ztělesněním této společnosti. Především se nudí; nuda je jejím častým hostem. Jen něco zvráceného, abnormálního, sadistického by ještě dokázalo probudit její duši. Už dávno odhalila všechna tajemství lásky a rozkoše, i markýz de Sade by vedle ní vypadal jako naivní dítě. Neřest zatvrzuje srdce a v císařovnině duši je už dávno něco, co je schopno zakoušet ponurou, mučivou, prokletou rozkoš travičky Brinvilliersové při ponledu na její oběti. Je to však silná povaha, ještě dlouho ji nic nezlomí; přetéká silnou, zlobnou ironií. A ta z ní promlouvá i v této chvíli. Svou výzvou chtěla všechny ohromit, dosyta vychutnat pocit svrchovaného pohrdání, až jim ji vmete do tváře, spatří jejich rozechvění a sama pocítí tlukot srdcí, která se rozbušila vášní. Ta myšlenka ji zcela pohltila. Otrávený proud vášně proběhl všemi nervy. Jak by si teď přála, aby její obludnou výzvu přijali! Těch neslýchaných požitků a rozkoší, kterých ještě neokusila! Kolik musí být démonického štěstí v tom líbat svou oběť, milovat ji, na několik hodin se stát její otrokyní, ukojit všechny její touhy, odhalit jí všechna tajemství polibků, něhy, zběsilé vášně, a zároveň si každým okamžikem uvědomovat, že

tento dočasný vládce je zároveň obětí, že za lásku a pyšnou opovážlivost být na okamžik jejím pánem zaplatí životem. Hysna už ochutnala krve; v duchu se opájí její teplou párou a bude se jí opájet i v okamžiku vrcholící rozkoše. Zběsilá krutost v ní dávno znetvořila božskou duši a častokrát jí vtiskla podobu téměř zvířecí. Strhla ji dokonale ještě hlouběji; v nádherném těle se skrývá duše záhadná, fantastická, strašlivě saně, duše pavouka, jehož samice prý požírá samce ve chvíli jejich spojení. Všechno se to podobá odpudlivému snu. Ale jak je to opojné, závratně zvrácené a... hrozné...! Démonické nadšení zaplavuje císařovninu duši a ona pyšně pronáší svou výsvu.

Nikdo se ani nepohne; s bezmezným pohrdáním přejíždí pohledem po tvářích svých hostí - zračí se v nich hrůza a děs. Srdce se rozbušila vzrušením; našli se tři, vstávají. V/šva je přijata.

Kněží vytahují los. První připadne Flaviovi. Je to starý voják - sešedivěl v římských legiích a v bojích za republiku. Netouží po rozkoších. Přijal výsvu, protože se v něm vzbouřila hrdá duše Římana, která nedokázala snést pohrdání ženy. Nejde samozřejmě o nic víc než o slepou pýchu, omezené lpění na vojenské cti, a přesto je to cit šlechtný a smělý, cit člověka, a ne otroka; ještě tedy není všechno straceno; neřest a zkáza nezachvátily svými plameny ještě všechno, nespálily a nenakazily ještě celou duši společnosti. Ještě má sílu k zápasu, ale na jak dlouho?

Pohleďte na představitele budoucnosti - hle Kritón, mladý epikúrovec, vyznavač bohyně Kypridy, žrec kultu rozkoše. Je ještě mladý; má přebytek životních sil, oddává se rozkoši se vším žárem jinošské nespoutanosti; takové už je mládí. Dělá však dobře, že unírá teď, kdy jeho dojmy jsou ještě svěží a překypují životem. Nezná zatím rozčarování ani zoufalství...

Kdyby zůstal naživu, dožil by se zruďného snatku Heronova, který se zapsal do dějin...

Duše básníka však tento obraz neunesla; nemohl Kleopatru vylíčit jen jako hyenu, a tak ji alespoň na okamžik zlidátil.

Stojí před ní jinoch; nikdo nezná jeho jméno; oči mu planou extází lásky; nezkušená síla mladičtvé, nekonečné vášně vře v jeho srdci. Obětuje svůj život radostně, dokonce naplněn vděčností, ani na něj nemyslí; hledí do císařovny tváře a z jeho zraků září tolik obdivu, tolik bezmezného štěstí, tolik čisté lásky, že se i v hyeně na okamžik probudí člověk a císařovna ulpí na jinochovi pohledem plným zalíbení. Ještě byla schopna pocítit zalíbení!

Byl to však pouhý okamžik. Lidský cit pohasl, zato divoká zvířecí extáze se rozhořela ještě mohutnějším plamenem, rozníceným možná právě tímto pohledem. Ano, tato oběť slibuje největší rozkoš! Zalykajíc se vzrušením, pronáší císařovna slavnostní přísahu... Ne, básnictví ještě nikdy nedosáhlo takové mohutnosti a soustředěnosti ve vyjádření patosu. Od císařovny ďábelského vytržení trne tělo, tají se dech... A vy náhle chápete, k jakým to lidem přicházel tenkrát náš božský vykupitel... a pochopíte sám výraz - vykupitel...

Divně by byla uhnětena naše duše, kdyby v nás takový obraz nevyvolal hlubší dojem než pikantní historka.

Nemůžeme si odepřít potěšení uvést na tomto místě úryvek z dopisu přítele, který nám napsal, hned jak si přečetl březnovou stať Ruského věstníku.

"Kdyby Egyptské noci nakrásně byly pouhým fragmentem, nedalo by se ani pak říci o básníkovi, jako

byl Puškin, že nejsou dostatečně oduševnělé. Egyptské noci přitom rozhodně nejsou torzem. Kde jsou ty příznaky nezavršenosti, fragmentárnosti? Komu může při té podivuhodné úměrnosti jednotlivých částí, celkové vyhrančenosti a završenosti uniknout ucelenost díla? Čtenáři dobře vědí, do jak drahocenného rámu zasadil Puškin nádhernou perlu své poezie, která i jemu byla nad jiné drahá. Egyptské noci jsou improvizací, ale završenou, dokonalou improvizací. Veliký básník udělal naprosto všechno pro to, aby nám své dílo vyložil. Svěřil jeho přednesení Italovi - básníku vyrostlému na žírné půdě umění, umělci do morku kostí, člověku prostého ducha a nezkaženého citu. S naprostou samozřejmostí řekne v aristokratickém salónu: velké císařovna měla mnoho milenců, a s údivem sleduje, jak se severní barbaři začínají ušklíbovat a pochechtávat.

A to trvá, jak patrně, dodneška. V Egyptských nocích se Puškin umělecky vyslovil i k otázce, která byla pro něho osobně nesmírně důležitá - k otázce týkající se některých aspektů vztahu umění ke společnosti. Ta otázka je dosud otevřená. Ještě dnes by se improvizátor Nocí mohl znovu dočkat výsměchu severních barbarů. Jsme opravdu prapodivný národ. Zřejmě právem k nám Puškin vstáhl Petrarkovo dvojverší:

La sotto i giorni nubilosì e brevi
Nasce una gente a cui l'morir non dole.^{x/}

x/ Zem, kde dny v létě jsou mlhavé a krátké...
rodí lid, jenž neví, že smrt je bolestná.

(Přel. O. Mašková)

Když nám někdo vypráví o smrti, o přísaze na bohy podsvětí a ukazuje nám popravčí sekeru a padající hlavy, nasloucháme mu se severskou lhostejností; nedojímá nás to ani neděsí. Jen však přijde řeč na mocnou Kypridu a zlaté lože, hned zastříháme ušima - to nás vzrušuje a vyvádí z míry... Máme puritánskou krev; málo milujeme život, proto vidíme v umění jen pokušení...

Ano, špatně rozumíme umění. Nenaučil nás tomu ani Puškin, který sám v naší společnosti strádal a zahynul zřejmě právě proto, že byl zcela a bez výhrad básníkem. Pouze naprosto mylným pochopením jeho díla si můžeme vysvětlit všechny mravopoděstné tirády Ruského věstníku o smyslnosti a jejích extrémech.

Tak černé myšlenky mi táhly hlavou, když jsem se snažil prokousat statí Ruského věstníku. Jak si vyložit jeho neuvěřitelnou tvrdošíjnost? Čím vysvětlit na jedné straně to cudné zamlčování, na druhé straně jeho smělost a odvalu? V bezděčné hrůze jsem si kladl otázku: co s námi bude, co si my, nešťastníci, počneme, bude-li nám Ruský věstník v tak důležitých otázkách tak špatným učitelem?

Ruský věstník shlíží na naši společnost i literaturu velice povznešeně. Řeknu rovnou, že se mi takový pohled zamlouvá; přivítám každou povznesenost, jen budou-li mít povznesení lidé opravdu právo soudit nás zvyška. Ruský věstník vyčítá naší literatuře polevičaté myšlení a polovičaté city; označuje naši společnost za "prázdnou, bez vlastních zájmů, bez samostatných myšlenek, duchovně mrtvou, nevyhraněnou a slabou".

Podle mého je to soud přesný a obecně vzato, nanejvýš spravedlivý.

Čím ale zamýšlí Ruský věstník přispět k nápravě neutěšeného stavu? Co sám dělá pro společnost i literaturu?

Podivná věc! Přestože cítí pod nohama tutéž vratkou půdu, přestože se sám nachází uprostřed společnosti chaotické a bloudící, ušmýlel si najednou oslovit nás jazykem společenství přísně uspořádaného s vyhraněným veřejným míněním. Aby dokázal naši nezralost, rozhodl se promluvit zralým jazykem, a protože u nás doma jej nenalezl, vypůjčil si ho v Anglii nebo v nějaké jiné zralé zemi.

Ošidnost tohoto rozhodnutí se nejmarkantněji projevila právě v našem případě. Masky padá a komedie končí, jakmile dojde na skutečnost. Ruský věstník opravdu marně křičí, že všechno je jasné a prosté, že stačí přidržovat se zdravého smyslu a cíle bude dosaženo; sbytečně zastírá a zamlouvá problémy; jsou živé a navzdory halasným frázím a záplavě krasořečnických figur vystupují před námi ve své dřívější naléhavosti.

Nehodí se, aby se Rus maskoval za Angličana nebo Francouze. Tam, v ustálených a vyhraněných společnostech, by se všechno opravdu vyřešilo rychle a jednoznačně. Nechť to Ruský věstník vezme na vědomí: tam by nad něčím takovým nezačali meditovat a nikdy by jim nepřišlo do hlavy srovnávat herečky s urozenými dámami. Protože ale Ruský věstník je ruský časopis, musel se domeditovat až k naprostému fiasku.

Ruský věstník křičí, že všechno je prosté a jasné; v jeho nabubřelých frázích se však nedá najít žádný vyhraněný názor. A podle mě ho Ruský věstník nemá a ani mít nemůže.

Je-li tomu tak, jak nevýslovně falešně musí znít nabubřelý tón a sebejistý jazyk stati. K čemu celý ten pokřik? Koho a proč je třeba s takovým úsilím klamat?

Věru špatný příklad to Ruský věstník dává ruské literatuře!